

SZENTTAMÁSI ISTVÁN TAMÁS

„A bánya, az volt az életem . . .”

A munkahely hatása az identitás alakulására
a szocialista Lyukóbányán

A lyukói szénbányászat utolsó éveiről folytatott kutatásomat (amelyet Új-Tóza Zsófiával végeztem) mindeddig antropológiai kutatásként folytattam. Egyrészt azért, mert mikroszinten, egyetlen üzemre, illetve egyetlen jól körülhatárolható csoportra, a lyukói bányauzem egykori dolgozóira és hozzátartozóikra koncentrálni vizsgáltam a bányabezárás hatásait. A kutatás antropológiai jellege másrészt abból adódott, hogy mindvégig a jelen állt vizsgálódásaim középpontjában: a jelenre, a jelenleg zajló változásokra, folyamatokra kérdeztem rá, feltételezve, hogy a kulturális jelenségek nem a múltból, hanem az adott társadalom működéséből vezethetők le és érthetők meg.¹ Végül antropológiává tette a kutatást a kulturális antropológia „puha” módszereinek (például a résztvevő megfigyelés, a különböző típusú interjúk vagy a fotó- és filmdokumentáció) alkalmazása, amelyek elsősorban kvalitatív információkkal szolgálnak. A kutató ezen információk birtokában képes lehet a közösség, a kultúra, a kulturális jelenségek igazán mély (bár sohasem teljes és tökéletes) megértésére.

Azért, hogy kutatásomat szélesebb történeti-társadalmi kontextusba ágyazhassam, s a jelenségeket történeti távlatokban is jobban megérthessem, levéltári kutatást és sajtóelemzést is végeztem, nagy hangsúlyt helyezve a makrotársadalmi, országos és regionális folyamatokra. Tanulmányomban főként a rendszerváltás előtti időszakot elemzem, az akkoriban még virágzó borsodi bányász kultúra leglényegesebb vonásaira koncentrálni.

¹ SÁRKÁNY Mihály: Az identitás kutatása az amerikai kulturális és a brit szociálintropológiában. In: Uő: *Kalandozások a 20. századi kulturális antropológiában*. L'Harmattan, Budapest, 2000. 101–115.

Lyukóbánya története

Lyukóbánya a borsodi szénmedence legdélebbre fekvő bányaüzeme, amelynek létrehozását és működését a hely kedvező geológiai adottságai,² valamint különböző társadalmi, gazdasági, politikai és történelmi tényezők szerencsés együtthatása tette lehetővé. A szénmedence bányászata akkor indult fejlődésnek, amikor a kibontakozó ipari forradalom nyomán fellendülő hazai ipar vas és acél iránti igényeit már nem tudta kielégíteni a hagyományos módszerekkel termelő (faszéntüzeléses), nagy múltra visszatekintő Diósgyőr környéki kohászat.³

A magyar iparfejlődés politikai és gazdasági feltételeit az 1867. évi kiegyezés teremtette meg. Ekkorra a Rimamurányi Vasmű Egylet ózdi központi gyára vált az ország egyik legnagyobb acélgyárává, és letették az elavult, korszerűtlen ómassai kohót kiváltani hivatott új, diósgyőri vasgyár alapköveit.⁴ Ettől az időponttól kezdve a borsodi nehézipar és az ettől elválaszthatatlan szénbányászat is töretlenül fejlődött az első világháború végéig, sőt azután is, hiszen a trianoni békeszerződést követően Magyarország elveszítette nyersanyaglelő-területeinek nagy részét. Ez rendkívüli módon megnövelte az ország területén maradt bányavidékek, köztük a borsodi szénmedence bányászatának jelentőségét. A konjunktúrának végül a nagy gazdasági világválság vetett véget, melynek hatásai a borsodi szénbányászatot és nehézipart igen érzékenyen érintették.

A válság csupán az 1930-as évek végén kezdett enyhülni, amikor Magyarország, sok más európai országhoz hasonlóan, haditermelésre állította át az iparát. A diósgyőri Magyar Királyi Állami Vas- és Acélgyár is haditermelésre rendezkedett be, s a termelés erőltetett növelése következtében nőtt a gyár szénigénye. Ez ösztönzőleg hatott a térség szénbányászatára. A vasgyár kezelésében lévő bányákat fejleszteni kezdték, számos korábban elhagyott állami és magánbányát is újra megnyitottak, sőt több magánvállalat is alakult és nyitott kis tőkebefektetéssel, korszerűtlen módszerekkel termelő új, úgynevezett bicsakbányákat Diósgyőr környékén. Jellemző a korszak bányászatának fellendülésére, hogy

² A felszínhez közel húzódó, középső miocén kori barnaszéntelepek. JUHÁSZ Árpád: *Évmilliók emlékei*. Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1987.

³ Fazola Frigyes az 1800-as évek első évtizedében nyitotta meg a diósgyőri koronauradalom területén az első szénbányát, hogy a kitermelt szénnel az általa felügyelt, kincstári tulajdonban lévő ómassai vasgyár állandó tüzelőanyag-ellátását biztosítsa.

⁴ KATUS László (szerk.): *Magyarország története 1848–1890*. 2. k. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1979. 1027.

1945-ben, amikor a front elérte a borsodi szénmedencét, negyvenhat szénbánya termelt a régióban.⁵

A diósgyőri vasgyár megnövekedett szénigényeinek kielégítése érdekében az 1930-as évek végén úgy döntöttek, hogy egy új, minden eddiginél termelékenyebb és korszerűbb bányauzemet építenek. Az új, függőleges ikeraknák helyét – előzetes geológiai kutatások után – a vasgyárat a Lyukó-völgyön keresztül a radostyáni bányauzemmellel összekötő iparvasút Lyukóvölgy⁶ megállójának közelében jelölték ki azért, hogy a termelvény később könnyedén elszállítható legyen. Az épülő bányauzemet területén – miként az egész borsodi szénmedencében – öt, miocén kori széntelep fejlődött ki.⁷ Ezek közül Lyukóban csupán a IV., Adriány-telepen⁸ és az I., Mátyás-telepen folyt széntermelés. A maradék három telep közül még a II., Wiesner-telep⁹ lett volna művelhető vastagságú, ám szénének gyenge minősége miatt ezt a szintet sosem művelték.¹⁰

A bányanyitási munkálatok 1938-ban kezdődtek el, miután a diósgyőri Állami Vas- és Acélgyár, illetve Diósgyőr nagyközség képviselői 1938. január 4-én aláírták a bányatelepítést engedélyező okiratot. Az iratban foglaltak szerint a vasgyár az építési engedélyeket csak abban az esetben kaphatta meg, ha vállalta a Diósgyőr és a bányatelep közötti út kiépítését. Az építendő vasgyár képviselői az okirat tanúsága szerint ezen felül kijelentették: a vasgyár a bányatelepen felépíti a bányaművelést lehetővé tevő épületeket, illetve egy munkásbarakkot,¹¹ egy orvosi rendelőt, egy mentőhelyiséget, egy üzemmérnöki lakást, egy hat- és két négyosztású munkáslakást, s ezeken kívül további építkezéseket nem tervez. A diósgyőri vasgyár képviselői mindezeket túl vállalták, hogy az új bányatelepen – a szénmedencében általánosan elterjedt bányászkolóniák mintájára – a gyár gondoskodni fog „mindazokról az egészségügyi intézkedésekről, amelyeket a községek megoldani kötelesek, gondos-

⁵ BERTALANFI Béla–DERECKEI Gyula (szerk.): *200 éves a borsodi szénbányászat*. Borsodi Szénbányák, Miskolc, 1986. 94.

⁶ A Lyukóvölgy területén, a városhoz közelebb ekkor már működött egy bánya (Anna-bánya), a Mánik Sándor alapította Lyukóvölgy Szénbánya Vállalat kezelésében. Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, Miskolc, Diósgyőr nagyközség közgyűlési iratai. V130 3360/1938.

⁷ BÁLDI Tamás: *A történeti földtan alapjai*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2003. 16.

⁸ Nevét Adriány Jánosról, a selmeci akadémia bányaműveléstan professzoráról kapta, aki átfogó vizsgálatokat végzett a borsodi barnaszéntelepek elhelyezkedéséről. KÁRPÁTY Erika–LÓRÁNT Miklós: *Lyukóbánya 66 éve (1938–2004). Bányászati és Kohászati Lapok – Bányászat*, 2004/3. 7.

⁹ Wiesner bányaiagazgatóról kapta a nevét. Uo.

¹⁰ KENDELÉNYI Péter: *Lyukóbánya 1938–1988*. Kiadó nélkül, 1988. 6.

¹¹ A munkásbarakkal kapcsolatban a vasgyár képviselői kijelentették, hogy abban családokat nem szállásolnak el. (Diósgyőr nagyközség közgyűlési iratai. I. h. V130 56/1938.)

kodni fog a népiskolai köteles gyermekek részére szükséges iskolák létesítéséről és fenntartásáról, illetve mindaddig, míg ilyenek nem létesítenének, a telepen lakó iskolaköteles gyermekeknek megfelelő tanintézetbe történő elszállításáról és visszaszállításáról”.¹²

Arról, hogy a tervezett bányásztelep építése mikor kezdődött el, sem a levéltárban, sem a korabeli sajtóban nem találtam adatokat, így e kérdés tisztázásában csak a helybeliek elbeszéléseire támaszkodhatom. Ezen elbeszélések szerint a telep épületeinek tervei 1936-ban készültek, és a telep 1940-re épült fel. Az általam ismert első írásos adat a lyukói bányásztelepről csupán 1947-ből való. A *Szabad Magyarország* Lyukóbányát bemutató cikkében a következőket írta:

„A telepen, mely a bányához tartozik, 25 család lakik. [...] Nagy sérelmük a lyukóiaknak, hogy a telepnek 35 tanköteles gyermeke a hegyeken keresztül Perecesre kénytelen iskolába járni. Ezen igyekeztek segíteni azzal, hogy a bányász felolvasó teremben tartanak tanítást, ami azonban nem egészséges, mert a munkába menő és a munkából jövő bányászok a helyiséget telefüstölik, a lócák és maga a terem sem a legtisztább. Az iskolahelyiség megvolna, csak be kellene tetőzni, azonban az üzemvezetőség nem csináltatja meg, holott a MÁSZ [Magyar Állami Szénbányák Rt.] igazgatóság az engedélyt erre megadta. [...] A hároméves terv keretén belül a telep 24 millió forintos beruházást kapott, melyben munkáslakások, iskola, kultúrház, óvoda felépítése van tervbe véve.”¹³

A lyukói bányáépítési munkálatok 1938-ban az I. telepre fektetett lejtősakna (Mátyás-akna) kihajtásával kezdődtek meg. Erre a lejtősaknára azért volt szükség, hogy a bányáépítés energiaigényeit az abból kitermelt szénnel tudják fedezni. Az I., Mátyás-telepi aknából először 1942-ben hoztak fel szenet. A kedvezőtlen geológiai adottságok miatt azonban a gazdaságtalan termelés itt csupán 1964-ig folyt.¹⁴

A Mátyás-akna kihajtási munkálataival párhuzamosan elkezdődött a lyukói függőleges ikerakna mélyítése is, amivel a vasgyár a német Heinrich–Frölich–Klүpfel-céget bízta meg. A szerződésben foglaltak szerint a cég öt év alatt, 1939-től 1944-ig lett volna köteles elvégezni az aknakiépítést.¹⁵ A tervezett öt évből aztán a világháború okozta munkaerő-

¹² Uo.

¹³ JUHÁSZ Károly: Napfényre kerülnek Lyukóbánya rejtett kincsei. *Szabad Magyarország*, 1947/238. 5.

¹⁴ KENDELÉNYI Péter: i. m. 9.

¹⁵ SIK L. Zsigmond: Aknamélyítés Lyukóvölgyén a fagyasztásos eljárás alkalmazásával. *Bányászati és Kohászati Lapok*, 1941/1. 3–20.

pénz-, nyersanyag- és energiahiány miatt kilenc év lett, s az ikerakna 1948-ra készült csak el.¹⁶

Az aknamélyítő cég Magyarországon először, Európában pedig másodsor, fagyasztásos eljárást alkalmazva dolgozott. Erre azért volt szükség, mert a széntelepek között húzódó homokos összlet igen magas víztartalma lehetetlenné tette volna a hagyományos aknamélyítést.¹⁷ Az elkészült aknák mélysége végül az első akna esetében a külszíntől számítva 302,7 méter, a második aknánál 300,7 méter lett.¹⁸

A termelés a lyukói bányában igen nehezen indult. Bár 1948–1949-ben tervek születtek arra, hogy a bányát napi 2000 tonna szén kitermelésére alkalmas nagyüzemmé fejlesszék, ez az elképzelés még sokáig megvalósíthatatlannak bizonyult. Akadályozta a széntermelés növekedését az elavult, gazdaságtalan, rengeteg kézi munkát igénylő pillér- és kamrafejtés; korlátozta a teljesítőképességet, hogy a fejtést a szintén fizikai munkára alapozott elővájási munkákkal készítették elő; kis kapacitású volt a szénszállító rendszer is.¹⁹ Minthogy az 1950-es évek elején Lyukóbányán is, akárcsak az ország több bányájában és nehézipari üzemében, a termelékenység növelése volt az elsődleges, tovább folyt az 1940-es évekre is jellemző, hadiipari jellegű termelés.

Mint ismeretes, az ország újjáépítésében kulcsszerepet játszottak a magyarországi bányák. A bányászat stratégiai ágazattá vált, s mint ilyet, a korabeli hatalom szerette volna ellenőrzése alá vonni. Ennek megvalósításában az üzemeknél már 1944 óta működő, baloldali elkötelezettségű üzemi bizottságok, és az 1945-ben újjáéledő szakszervezeti mozgalom is közreműködött, így a bányászat minden más iparágnál előbb, már 1945-ben állami kézbe került. Az állam a stratégiai jelentőségű bányászat fejlesztése mellett foglalt állást, s ez elsősorban a termelékenység központilag irányított növelését jelentette. Ennek megvalósításáért az állam hozzálátott a bányászat szerkezeti átalakításához, ami főleg a központosítást célozta. Az államosítást követő évben, 1946. október 1-jén megalakult a szénbányászat központi szakmai irányításáért felelős Magyar Állami Szénbányák Rt. A középírányítási feladatokat két szénipari központ látta el. Ezek közül az egyiknek, a Borsodi Szénipari Központnak a székhelye Miskolc volt, és három nemzeti vállalat (az Ózdi

¹⁶ KENDELÉNYI Péter: i. m. 12–13.

¹⁷ SIK L. Zsigmond: i. m.

¹⁸ KENDELÉNYI Péter: i. m. 14.

¹⁹ Uo. 18–28.

Szénbányák N. V., Diósgyőri Szénbányák N. V. és a Sajómelléki Szénbányák N. V.) tartozott az irányítása alá.²⁰

1952-ben a további központosítás érdekében szénbányászati trösztöket hoztak létre. A kelet-borsodi szénbányászatot a Borsodi Szénbányászati Tröszt, a nyugati részmedence bányászatát pedig az Ózd vidéki Szénbányászati Tröszt irányította. A bányászati trösztök országos központi irányítását 1954. október 1-ig a Bánya- és Energiaipari Minisztérium Ipari Igazgatósága, azon belül pedig a Szénbányászati Főosztály végezte. 1954-ben az önálló Bányászati Minisztérium vette át ezt a szerepet.²¹ Az államosítással és a szénbányászat központosításával végül létrejöttek a borsodi bányászat modernizálásának, egységesítésének, valóban nagyüzemi bányászattá fejlesztésének a feltételei.

Minden további intézkedés és változtatás ezt a célt szolgálta. Az üzemenél elkezdődött a termelés korszerűsítése, modernizálása, ami elsősorban további gépesítést jelentett. A nagy gondot okozó munkaerőhiány felszámolása érdekében az állam hozzákezdett a bányászok toborzásához. Az ország minden részéből érkeztek munkások a bányavidékekre. Nagyarányú lakásépítési és munkásszálló-építési program indult, megszervezték a munkások szállítását, s egyre nagyobb figyelmet fordítottak a bányászok oktatására, kulturális, művelődési és sportéletére. Szintén ezt a célt szolgálta a hűségjutalom bevezetése, valamint az ingyenes munkaruha, lábbeli és díszegyenruha a bányászok számára.²²

A termelékenység növelésében a fentiekén túl igen nagy szerepet játszott az államilag támogatott, politikai, ideológiai tartalmakkal is átitatott munkaverseny-mozgalom. Ez 1947-ben, a hároméves terv idején indult útjára, és hamarosan oly nagy sikereket ért el, hogy a SZOT egyik 1949-es határozata szerint a szakszervezetek legfőbb feladata a munkaversenyek szervezése és lebonyolítása lett.²³

A fejlesztés a bányászat minden területét, minden munkafolyamatot érintett. A korábbi faácsolatokat folyamatosan a közetnyomásnak jobban ellenálló acéltámas-acélsüveges biztosításokkal váltották fel. Ezek lehetővé tették, hogy a korábbi kamrafejtések helyett üzembe helyezték az első frontfejtéseket. Fejlesztették és gépesítették a vágathajtási-elővá-

²⁰ *200 éves a borsodi szénbányászat*. I. m. 96.

²¹ Uo. 106.

²² Uo. 180.

²³ A munkaversenyek kezdetben kampányszerűek voltak, és egy-egy nevezetes dátumhoz kapcsolódtak. Különböző versenyformák alakultak ki, például takarékosági verseny, tisztasági verseny, munkamódszer-átadási mozgalom, ám a legjellemzőbbek azok a versenyek voltak, melyek a termelés növelését tűzték ki célul. Dr. RÉMIÁS Tibor (szerk.): *Szerencse fel! Szerencse le!* Hermann Ottó Múzeum, Miskolc, 2003. 30.

jási munkálatokat is. Az így hirtelen megsokszorozódott szénmennyiség a szállítás korszerűsítését igényelte. Az 1950-es évek közepén ennek érdekében a második aknában üzembe helyezték a szkip-szállítórendszer berendezéseit.²⁴ 1954-ben átadták a Perecest Lyukóbányával összekötő vasutat és vasúti alagutat. Az egypályás vasútvonal csupán 1960-ig szállította a szenet és a bányászokat Perces és Lyukóbánya között, mert ekkor megindult a sodronykötélpályás szállítás Lyukó és a tőle 7,5 km-re északra lévő kondói „Harica” lejtősaknánál épült, nagyteljesítményű feladóállomás között; innen a szén sodronykötélpályán folytatta tovább az útját az új, berentei szénosztályozóba. Ezt a szállítási irányt az is indokolta, hogy a vasgyár (1946-tól Lenin Kohászati Művek) az 1950-es évektől fokozatosan csökkentette barnaszén-felhasználását, így a lyukói szén legfontosabb fogyasztója a rohamosan fejlődő borsodi energiaipar (a Berentén üzemelő Borsodi Hőerőmű és a leninvárosi Tiszai Hőerőmű) lett.²⁵

Az 1956-os forradalom időszakában a borsodi szénbányászati üzemekben lelassult, majd leállt a munka. A termelés november közepén érte el a mélypontját, az akkori eredmények az egy hónappal korábbiak csupán a tíz százalékát érték el. A forradalom hatására igen sokan elvándoroltak a bányákból, ezért a munka újraindításakor nagy gondokat okozott a munkaerőhiány.

Az 1950-es évek végén megindult fejlődésnek az 1960-as évek közepe táján véget vetett az olcsó kőolaj előretörése a világ energiagazdálkodásában. Az 1967-es népgazdasági terv erre úgy reagált, hogy a magyar energiagazdálkodásban is a szénhidrogéneknek kell játszaniuk a főszerepet. E koncepció alapján elkezdődött a kőszénbányászat visszafejlesztése. A legkevésbé gazdaságosan üzemelő, rossz minőségű szenet adó bányákat azonnal bezárták, a tovább termelő üzemek állami fejlesztési támogatását csökkentették. A szénbányászat tervszerű visszafejlesztésének hatására igen nagyszámú munkaerő szabadult fel és helyezkedett el az ipar más ágazataiban helyben, vagy az ország más részein.²⁶

A válság Lyukóbányát a többi borsodi bányauzemnél kevésbé érzékenyen érintette. Itt ugyanis – mivel Lyukóbánya korábban is kiemelt bányának számított – a fejlesztés és a gépesítettség már a szénbányászat visszafejlesztésének kezdete előtt jobban előrehaladt, mint a térség töb-

²⁴ KENDELÉNYI Péter: i. m. 14. – Több köbméter szén befogadására képes, automatikus rakodású és ürítésű bödőnökből álló, függőleges járatú szállítóeszköz.

²⁵ KÁRPÁTY Erika–LÓRÁNT Miklós: i. m. 8.

²⁶ *Szerencse fel! Szerencse le!* I. m. 31.

bi bányájában. Így Lyukó a válság idején is viszonylag gazdaságosan folytathatta a termelést, megőrizhette versenyképességét.

Az 1973-as olajárrobbanás ismét változást hozott a szénbányászat helyzetében. A szén iránti kereslet növekedni kezdett, s a bányák azonnal elkezdtek a termelés fokozását. Csakhogy a magyar állam energiapolitikája legalább két-három éves késéssel követte ezeket a változásokat, így a bányák nem jutottak kellő időben fejlesztési támogatásokhoz, amire pedig ekkor már nagy szükségük lett volna. Ez a késlekedés megpecsételte a hazai bányák többségének sorsát, termelésüket soha többé nem tudták gazdaságossá tenni, állandó munkaerőhiánnyal küzdöttek, s előbb-utóbb elkerülhetetlenné vált a bezárásuk.²⁷

Lyukóbánya és a hozzá hasonló, kiemelt bányauzemek – előrehaladott gépesítettségük folytán – könnyebben alkalmazkodtak az olajárrobbanás teremtette új helyzethez, könnyebben fokozták termelésüket, fejlesztésekre is vállalkozhattak, és a munkaerőhiány sem jelentett nekik akkora problémát, mint más bányáknak. Így Lyukóbánya történetét az 1970-es–1980-as években a töretlen fejlődés jellemezte. Ezt csak rövid időre akasztotta meg az 1975. szeptember 2-án kezdődött bányatűz, melyet csak 48 napig tartó drámai küzdelem árán sikerült megfékezni.²⁸

Lyukóbánya az 1970-es évek végére teljes egészében komplex gépesítésű bányauzemmé fejlődött. Ez és a kanadai RADMARK cég által 1980-ban üzembe helyezett, világviszonylatban is igen korszerűnek számító pneumatikus szállítórendszer együttesen rendkívüli módon megnövelte az üzem termelékenységét. Lyukóbánya a folyamatos fejlesztések hatására 1980-ban magyarországi rekordot döntött: 1120,9 kt termelésével először lépte át az éves széntermelés egymillió tonnás álomhatárát! Nem véletlen, hogy a bányát ekkoriban a jövő bányájának nevezték.²⁹

Lyukóbánya az 1980-as években virágkorát élte. Az évtized végén átlagosan 1900 fizikai, 150 műszaki és 60 igazgatási-ügyviteli dolgozózt alkalmaztak a bányánál. A munkaerő-ellátás két fő forrása: egyrészt Miskolc városa és Perces, másrészt a Lyukóbányától északra eső Pitypalatty-völgyi települések (Parasznya, Varbó, Radostyán, Kondó). A város a munkaerő 58%-át, az említett falvak pedig a dolgozók 25%-át adták a bányának. A maradék munkaerő távolabbi településekről, pél-

²⁷ Uo. 32.

²⁸ KENDELÉNYI Péter: i. m. 25.

²⁹ Uo. 27.

dául Kazinbarcikáról vagy Mezőkövesdről, illetve igen kis számban a bányauzemet körülölelő bányatelepről járt dolgozni.³⁰

A munkaerő-ellátás és -utánpótlás tehát azokban az években állandó és kiegyensúlyozott volt. Ebben igen nagy szerepet játszott az 1950 óta működő perecsei 104. sz. Ipari Szakmunkásképző Intézet, amelynek tanulói, az intézmény és Lyukóbánya szoros együttműködésének köszönhetően, igen nagy százalékban ennél a bányauzlemnél helyezkedtek el. A munkások megtartásában jelentős szerepet játszott még az 1980-as években is a 200 fő befogadóképességű, az 1960-as években a fabarakok kiváltására épült munkásszálló, a bányászok letelepedését segítő számos lakásépítési kedvezmény, és az a közel ötszáz új lakótelepi otthon Miskolcon, amelyekbe lyukói bányászcsaládok költözhettek be. Az 1980-as években a bánya műszaki szakembergárdájának utánpótlása is biztosított volt, ugyanis az üzemmel partnerségi kapcsolatokat ápolt a miskolci Nehézipari Műszaki Egyetem bányamérnökképzése.³¹

Életmód és identitás

A tanulmány további részében a bányászok mindennapjainak bemutatására törekszem, életinterjúk alapján. Ezek segítségével megérthetünk egy olyan mentális *konstrukciót*, melyet talán „szocialista bányáskultúrának” nevezhetnénk. Maguk az életút-elbeszélések is olyan reprezentációk, amelyek az egyén életútját a jelen pillanatában feltáruló értelmezési horizont alapján rekonstruálják. Ezt az értelmezési horizontot pedig meghatározza és folyamatosan módosítja az egyén pillanatnyi lelkiállapota, hangulata, és alakítják azok a társadalmi konvenciók, amelyeket éppen a hallgatóság, jelen esetben a kutató képvisel, aki kérdéseivel, közbevetéseivel irányítja is az elbeszélést.³² A megélt történetek funkciója az identitás narratív megeremtése; az én, a személyiség folytonosságának, azonosságának és integritásának biztosítása.

A kutatói szituáció különlegessége éppen abból adódik, hogy a kutató egyszerre szemléli a különböző konstrukciókat, s így mindig több szempont, több értelmezési horizont interpretálására nyílik lehetősége

³⁰ LÓRÁNT Miklós: Az 50 éves Miskolci bányauzem. *Bányászati és Kohászati Lapok – Bányászat*, 1988/10. 667.

³¹ Uo.

³² Bővebben lásd GYÁNI Gábor: Emlékezés és oral history. In: *Uő: Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2000. 118–144.

– szemben az egyénnel, aki mindig csak az események egyetlen oldalát látja. A kutatót ez jogosítja fel arra, hogy általános megállapításokat tegyen a történelemtől vagy a kultúráról, akkor is, ha ezek a megállapítások sem lehetnek mások, mint konstrukciók.

A lyukói bányászokkal és más, hajdan Lyukóbányához kötődő személyekkel készített életútinterjúk összehasonlításakor felfigyeltem arra, hogy a bánya, maga a bányüzem az elbeszélések központi motívuma, tehát meghatározó szerepet játszott a megkérdezett személyek identitásának alakulásában. Arra a kérdésre, hogy az üzem miként fejthette ki identitásformáló hatását, szintén az interjúkból kaptam választ. Az interjúalanyok ugyanis többnyire háromféle értelemben – a tér, az idő, az értékek fogalmai, kategóriái alapján – beszélnek a bányáról. Feltételezhető tehát, hogy az üzem alakította interjúalanyaim, a bányászok, hozzártozóik és a Lyukóbányához megélhetési szempontok alapján kötődő személyek térhez, időhöz, valamint értékekhez való viszonyát, s ezen keresztül az említett személyek identitását is.

Természetesen tisztában vagyok vele, hogy a bánya egyetlen esetben sem önmagában alakított és formált identitást. Az identitás ugyanis „minden ember személyes sajátossága, amely önmaga testi mivoltának, szülői előképeknek, egyre bővülő társadalmi tapasztalatoknak és benyomásoknak kulturális feldolgozásával formálódik ki és nyer tartós elismerést a személlyel érintkezők körében”.³³ Az egyén tehát társadalmi környezetének mintakészletéből merítve alkotja meg és alkotja szüntelenül újra magát, másokhoz hasonlva. Az identitás így mindig vall arról a közösségről, amelyben az egyén él, s arról a kultúrának nevezhető konstrukcióról, amely aktuálisan az egyéni identitások szintjén létezik, vagyis az identitás egyszerre személyes és kulturális jelenség.

1. A bánya és az idő

Az életút-elbeszélések visszatérő motívuma, hogy az egyének életében a bánya mindig a biztonságot jelentette. Az, aki a bányánál állt munkába, nyugodtan számíthatott arra, hogy onnan fog nyugdíjba menni. Ez a tervezhetőség, az élet kiszámíthatósága a bányászok gondolkodásában, identitásában a jelent és jövőt tette hangsúlyossá a múlttal szemben, s ez alapján meghatározta a bányászok életstratégiáit.

„Énnekem a régi bányaiigazgató nagyon jó haverom volt. Egyszer ünneptünk ott a Csanyikba”; és akkor megveregette a vállam, hogy innen

³³ SÁRKÁNY Mihály: i. m. 101.

Lyukóról simán el tudok menni nyugdíjba; mert ez az akna 2010-ig másfél millió tonnás! És onnan lehet kezdeni leépíteni. Csak hát senki nem gondolt akkor még arra, hogy itt hatalmas tömegelnyomások vannak, és hogy ezért kell a demokrácia, meg a szabadság, meg mit tudom én, kell ide minden... Csak rendes ember nem! Én úgy sajnálom azt a rendszert, hogy csuda. Én nagyon sajnálom. Elvették a jólétünket, elvették mindent, b... meg! Elvették a becsületünket!” (S. Zoltán, lakatos.)

„Eredetileg a kohászatban dolgoztam három évig. Aztán csak kecsgettetett a bányá, mert adtak lakást, a pénz is jónak ígérkezett, minden évbe’ volt húséppénz, ingyenes szénjárandóság, meg a bányászat egy megbecsült szakma volt akkoriba’, amikor én idejöttem ’80-ba’. ’80-ba’ jöttem ide februárba’, és már novemberben beköltöztem Miskolcon a Mátyás király utcába. Fél év alatt lakást kaptam. Ez volt a legnagyobb csáberő, mert akkor egy gyerek már volt, albérletbe’ laktunk, és csak jobb volt egy saját lakás. [...] És én azt gondoltam annak idején, amikor ide kerültem, hogy 2016-ba’ leszek hatvanéves, akkor fogok nyugdíjba menni innen a bányától. Úgyhogy a bányá, hát ez volt az életem, és most éppen azért vagyok nagy gondba’, mert a bányát bezárják, és nem tudjuk teljes biztonsággal, hogy mi lesz...” (B. István, aknász.)

A bányá mindezekén túl meghatározta a nap beosztását, időrendjét. T. Tibor nyugalmazott bányagépész például így vall a bányá napirend-alakító szerepéről:

„Amikor én nyugdíjba mentem, akkor megmondom, hogy mi hiányzott nekem a legjobban. A reggeli fölkelések, a munkába menetel, az emberekkel való beszélgetések a munkahelyen. Ahogy nyugdíjba mentem, éreztem, hogy nem találok a helyem, hogy nincs mit csinálnom, és azóta problémáim vannak a szívemmel is...”

A műszakok rendje megszabta azoknak a napirendjét is, akik nem dolgoztak a bányában, ám valamilyen úton-módon kötődtek Lyukóbányához. Így a családtagok napirendje is a munkaidő beosztásához igazodott, ugyanúgy, mint a Lyukóbányán élő szolgáltatók (boltosok, kocsmárosok) munkarendje.

A bányához igazodva alakultak az év eseményei is. Ebben kiemelkedő jelentőségű volt a bányásznapi. A bányászérettel kapcsolatban minden interjúalany megemlítette azokat a „feledhetetlen bányásznapiakat”, amelyeket a legszebb ünnepekként őrzött meg a bányászok és a Lyukóbányához kötődő személyek emlékezete; ezek fontos komponensei lettek az identitásnak. Lássuk, hogyan emlékeznek a bányászok a bányásznapiakra!

„...Miskolcon is, ami szintén a bányászatból és kohászatból élt, az egész város pezsgett, amikor bányásznapi volt, akkor az egész utca tele volt...” (T. István, vājár, később bányagazgató.)

„Amire a legszívesebben visszaemlékezem, azok a feledhetetlen bányásznapi voltak, még a szocialista rendszer idejében. Elsősorban gyermekkoromban, amikor még Percesen laktam, és megvolt a bányásznapi, és ugye Perces elég hosszú település, és végig voltak a sátrak, kirakodóvásár, meg este bál. [...] És egy hűségpénz, amit bányásznapikor fizettek, akkoriban olyan volt, hogy abból egy szekrénysort meg lehetett venni egy bányászcsaládnak. Az nagy esemény volt tehát, és nemcsak azért, mert az emberek kapták a pénzt, hanem mert nagy ünnep volt.” (B. István, aknász.)

„Amikor bányásznapi volt, eleve bányászdinulókra ébredt az ember. Bányászenekar, meg minden. Tehát ezzel ünnepélyessé vált az a nap.” (G. Gy. Patrícia, irodista, bányászfeleség.)

A bányásznapi a fenti interjúrészek tanúsága szerint értelmezhető olyan „szent időként” is, amely megakasztja a hétköznapi monoton egymásutánját, és a homogén időfolyamban olyan orientációs pontként jelenik meg, amely nélkülözhetetlen ahhoz, hogy bármely közösség vagy egyén elhelyezhesse magát a világban, és képes legyen élni, létezni. Olyan „ünnepi idő” volt tehát, amelyben a közösség és az egyén megélhette és újrakonstruálhatta viszonyát a világhoz.³⁴

Nagyrészt a bányai alakította az egyén életútját is. Névnapijukat, születésnapjukat a bányászok általában brigádjuk, csapatuk körében is megünnepelték.

„Annak idején működött még a szocialista brigádmozgalom. Az egyik brigád, ha úgy gondolta, elment kirándulni, megszervezték, jól érezték magukat, a bányai még támogatást is adott hozzá. [...] Aztán ha egy frontbrigád valamelyik tagjának születésnapja vagy névnapija volt, vagy pedig született gyereke, akkor a frontbrigád meg volt híva, és akkor ki-mehettek korábban a bányából megünnepelni az alkalmat, ami éppen volt. Szóval volt összetartás, egy nagy család volt az egész.” (B. István, aknász.)

Az egyéni életút strukturálásában szerepet játszottak azok a jutalmak és kitüntetések is, amelyeket a bányai adományozott dolgozóinak részben a nagy állami ünnepek, részben a bányásznapi alkalmából. A megintertjűvölt bányászok gyakran említik a kitüntetések, jutalmakat mint

³⁴ Mircea ELIADE: *A szent és a profán*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1996. 61–63.

a múlt kiemelkedő eseményeit. Cs. Albert nyugalmazott bányamentő például így mesélt a kitüntetéséről, amelyeket szépen elrendezve, egy tablóra tűzve tart az előszobája falán:

„Én ezekről azt tudom mondani, hogy ez mind jogos. Jogtalanul egy sincs, mert azt nem tettem volna ide. Volt ezek közül amit a minisztériumba’ kaptam, volt amit a trösztbe’ kaptam, volt amit csak küldtek, mert hogy nem volt idejük. Amelyikkel pénzt adtak, azt mindig személyesen adták. [...] És én mindre nagyon büszke vagyok. Az egészre, ahogyan itt együtt van, és nem is tudok köztük különbséget tenni. Mer’ én ezért mindert tettem valamit, mert szerettem ezt a szakmát, szerettem ezeket a hősies dolgokat. Úgyhogy megkaptam ezeket, forintot ugyan nem adtak vele sokat, de megbecsülést azt adtak. Ez mind a megbecsülés jele...”

A legáltalánosabb jutalom, a hűségpénz ezen felül abban az értelemben is strukturálta az életutat, hogy csak a bányánál eltöltött, meghatározott hosszúságú szolgálati idő elteltével adományozták, a szolgálati évek számának növekedésével arányosan növekvő pénzösszeg formájában, így a hűségpénz jelezte az idő, a bányászatanál eltöltött évek múlását is.

„A régi, igazi szocialista rendszerbe’ volt olyan, hogy hűségpénz, és annak megvolt az értéke is. A hűségpénz arról szólt, hogy aki valamennyi évet eltöltött a bányánál, az az éves fizetésének egy bizonyos százalékát megkapta. Tehát egy bányász, egy vájár, aki ott volt a bányánál mondjuk tizenhat éve, az a fizetésének tizenkilenc és fél százalékát megkapta bányásznapkor. A hűségpénz aztán az évek folyamán nőtt, tehát minél több időt ott-töltött az ember a bányánál, annál magasabb volt ez a százalék. A tizenkilenc és fél százalék volt a maximum.” (B. István, aknász.)

A bánya, a bányamunka alapvetően meghatározta a bányászok időszemléletét tehát: kijelölte a nap, az év és az élet bizonyos orientációs pontjait, és emiatt a bányászok differenciált időképpel rendelkeztek.

2. A bánya és a tér

Az elbeszélésekből kitűnik, hogy a bánya által meghatározott időszemlélettel sok vonatkozásban összefügg az ugyancsak a bánya alakította térszemlélet. Ennek legnyilvánvalóbb jele a bányászok lokális térszemlélete. A bánya jelölte ki annak a térnek a központját, amelyben a bányászok és a bányához kötődő személyek otthon érezhették magukat. Ez nem véletlen, hisz a bánya mellett, hogy munkát adott, tehát kiszámíthatóvá és tervezhetővé tette a jövőt, biztosította a lakóhelyet, az egészségügyi ellátást, valamint a szórakozás, a kulturális élet és a rekreáció lehetőségeit is a bányászoknak és családjuknak.

„Az akkori lakáshelyzet, meg szociális helyzet olyan volt, hogy a bányára adott lakást, még a beugrót is kifizette helyettem, pedig az nagy pénz volt akkoriban, nem is tudom, olyan huszonnégyezer forint volt a lakás használatba vételi díja. Úgyhogy így kerültem Lyukóbányára nyolcvanba’. Akkor még a szüleim is ott dolgoztak. És ezt a lakást kaptam a bányától, azóta is ebbe lakunk. [...] Hát ugye aki itt volt Lyukóba, az minnek vágyott volna el innen. Itt volt neki minden, lakás, munka, család, mindenben ide kötődött.” (B. István, aknász.)

„Én a háromezer forintos fizetést, amit az üvegyárnál kaptam, nem tartottam fizetésnek. Hát több volt az ösztöndíjam, amit a 100-as szakmunkásképzőben kaptam, mint az a fizetés! Még amikor fociztam, akkor is 101 forintos órabérbe fociztam, az üvegyárban meg csak 20 forintos órabérbe’ dolgoztam. És akkor fogtam magam, eljöttem ide ’83-ba’... Ők felvettek. Itt jó pénz volt, és még focizni is tudtam. Aztán a bányának a főmérnökén keresztül intéztek egy kis lakást a családnak. Kaptunk egy lakást itt a Csernajba a másik oldalt... Jó lakás volt, csak messze volt. Mindegy, de jobb volt, mint albérletet fizetni.” (S. Zoltán, lakatos.)

„A bányabeli vizes, földalatti munkahelyek nem a legegészségkímélőbb munkahelyek voltak, ezért a bánya az egészségmegőrzésre is jobban odafigyelt. Ez azt jelenti, hogy különböző pihenési, üdülési, szanatóriumi, egészségvédelmi lehetőségek kiemelt helyen szerepeltek a bánya feladatai között.” (G. Gy. Patrícia, irodista, bányászfeleség.)

A bánya lehetővé tette dolgozóinak azt is, hogy olcsón jussanak hozzá a téli tüzelőhöz, a kőszénhez és a bányafához, illetve a Lyukóbányán kiépült – mintegy harminc családnak otthont adó – bányatelepen biztosította az olcsó áram-, telefon-, ivóvíz- és szennyvízszolgáltatást, illetve a személyszállítást. Mindezek a szolgáltatások a bányászok többsége számára elérhetőek voltak, így a lakóhely, a lokális környezet a bányászok térhez való viszonyában, térszemléletében felértékelődött.

„Énnekem egy biztonságot jelentett, hogy a bánya itt volt, mert a hátam mögött [a ház mögött, ahol az interjú készült] van a bánya, úgyhogy ez nekem mindig olyan volt, mintha egy biztonsági őr állt volna a hátam mögött éjjel-nappal. És bár az ismerősök közül mindenki azt mondta, hogy: Lyukóbánya? Te úristen, hogy tudsz te ott lakni? De amikor kijöttek, akkor meg azt mondták, hogy: Te úristen, de jó itt lenni! Mert tényleg, aki ide kijött, az nem akart elmenni innen. És mi sem akarunk elmenni, nem is tudunk elmenni. Maradtunk itt Lyukón. Itt mindig is jó volt lenni, itt jó lenni, mi itt laktunk, és a bánya gondoskodott rólunk...” (T. Tiborné, bányászfeleség.)

Minden érték forrása, az „otthon” szimbolikus központja maga a bányaüzem. Egy bányász ezt így fogalmazta meg: „Lyukó volt nekünk az Isten, az igazi bánya, és a többi bánya csak ilyen kismiska hozzá képest...” (B. István, aknász.)

A bánya tehát elsősorban a lokális térszemléletet erősítette az általam vizsgált csoport körében, ám egyúttal lehetőséget teremtett arra is, hogy a tér kinyíljon a lyukói dolgozók és családtagjaik előtt. A bánya egyrészt a létbiztonság, az egzisztenciális stabilitás biztosításával, másrészt az általa szervezett kulturális, turisztikai, rekreációs programok segítségével nyitott ablakot a világra, és tette elérhetővé a külvilágot.

„Lyukóba’ az volt a jó, hogy a lyukói brigádok annak idején egy-egy hétvégi kirándulás alkalmával elmentek együtt például fürdőhelyekre, Hajdúnánásra, Bogácsra vagy Hajdúszoboszlóra. Nekik [a férjére mutat] minden évbe’ legalább három kirándulás volt, de tényleg olyan helyekre, ahová az ember akkoriban nem ment el. Nem is beszélve arról, hogy a bánya akkoriban rengeteg üdülőt épített. A szocialista brigádok társadalmi munkában építették a szebbnél szebb üdülőket. És ezt a bányászok igénybe is vették, mert kellett is nekik, mert egy akkora feszültség, ami odalent van, amiatt tényleg szükségük is volt rá. És persze mi is mentünk velük, feleségek, legföljebb amikor ők a szakmáról beszélgettek, mi másról beszélgettünk. Mert hát ilyenek a feleségek.” (T. Tiborné, bányászfeleség.)

A térszemlélet és a bánya viszonyát tovább értelmezve szólnunk kell arról, hogy a bánya létrehozott, kijelölt bizonyos nem hétköznapi, „szent tereket” is. Ezek a kiemelt terek, analóg módon a „szent idővel” arra szolgálnak, hogy megszakítsák a homogén tér egyöntetű semlegességét, és orientációs pontként kijelöljék az egyén és a közösség helyét a világban. Ilyen tájékozódási pontok nélkül nem lehetséges sem egyéni, sem közösségi lét.³⁵ A lyukói bányaüzem mind Lyukóbányán, mind pedig a lyukói munkások nagy részének lakóhelyén létrehozta a maga „szent tereit”, jelentős mértékben alakítva így a települések képét. A bánya, illetve a közösség ezeket a tereket különböző bányászszimbólumokkal is megjelölte, s elsősorban a bányával, a bányászattal kapcsolatos ünnepek, ünnepi események megrendezésére használta. Itt is megfigyelhető a bánya által alakított térszemlélet és időszemlélet összefonódása, egymásra hatása, hiszen az említett ünnepi terek alkalmasak voltak arra, hogy azok határait átlépve az egyén, avagy a közösség megélje, újrakonstruálja, illetve megerősítse identitását.

³⁵ Uo. 17–18.

„Van egy forrásunk is, ami jegyzett, iható vízzel, a Bedő-forrás, a mai napig működik. És akkor ott tartották a bányásznapokat, ott tartották meg a rendezvényeiket a brigádok, tehát azt nagyon sokat igénybe vették a bányászok. És azt a teret a bánya mindig rendben, rendezetten tartotta. Volt nekik erre egy ilyen mindenes csoportjuk, ilyen idősebb bányászokból.” (T. Tiborné, bányászfeleség.)

Az, hogy a volt lyukói bányászok jelentős része ma olyan lakásban lakik, amelyet korábban a bányától bérelt, később pedig megvásárolt, sokat elárul a privát tér és a bánya kapcsolatairól.

A személyes tér alakítását jellemezte az is, ahogyan a bányától hol legálisan, hol illegálisan beszerzett építőanyagok, falazóelemek, faanyagok, a különböző munkaeszközök, szerszámok, akár csillék is, szerves részévé váltak egy-egy lakóháznak, hétvégi háznak, műhelynek vagy kertnek. Érdekes kutatási feladat lehetne a bányában hajdan fennálló kereskedelmi-gazdasági kapcsolatok feltérképezése, a megélhetési stratégiákban játszott szerepük és jelentőségük meghatározása, valamint annak a vizsgálata, hogy a bányából kikerült különböző anyagok, tárgyak miként épültek be a bányászok lakás- és tárgykultúrájába. A bánya – gyakran a maga tárgyi valójában is – jelen volt és jelen van a legtöbb bányászlakásban, tehát meghatározta a teret és a térhez fűződő viszonyt.

A bányászélet jelei különösen magukat a lakásokat hatják át. Talán nem is jártam olyan bányászlakásban, ahol ne lettek volna jól látható, központi helyen kiállítva a bánya, a bányászélet relikviái. Ezek lehetnek a bányamunka szimbolikus eszközei, illetve az azokról készült kicsinyített másolatok. Így kerültek a bányászlakások kitüntetett tereibe bányászlámpák, fokosok, miniatűr csillék. A tárgyak egy másik csoportja az együtt eltöltött időre, a közösségre utal. Tipikusan ebbe a csoportba tartoznak a különböző, bányászati szimbólumokkal (kalapács és ék, aknatorony stb.) gazdagon díszített korsók, edények, amelyek ugyan elsősorban a bányászértelmisségre jellemzők, de időnként felbukkannak a munkások lakásaiban is. Hasonlóképpen fontos és kiemelt helyen szerepeltetett tárgyak még a különböző kitüntetések és a bányamunkáért kapott elismerések is. Végül megemlítem e tárgyak negyedik kategóriáját, a fényképeket, amelyek vagy a munkahelyet, vagy magát a bányászt ábrázolják. A fényképeken a bányász vagy munka közben, munkaruhában vagy egyenruhában, esetleg valamilyen, tipikusan a bányászathoz kapcsolódó ünnepen (például bányásznapkor, vagy a brigáddal, a csapattal együtt tartott születésnap, névnapi ünnepségen) jelenik meg. Ezt a tárgyak gyakran a családi fényképektől, emléktárgyaktól elkülönítve

helyezkednek el a lakás egy kiemelt pontján, ami mutatja, hogy az identitás nem egyszintű, hanem sokrétegű.

A bányászat teret strukturáló, térszemléletet alakító szerepét számomra legékeesebben azok a festmények bizonyítják, amelyeket T. István, volt lyukói bányász, nyugdíjas bányagazgató, naiv művész festett. Általam ismert képei nagyrészt a térélményről szólnak, arról a térélményről, amelyet a bányában élt meg egykor. Képein elsősorban tájakat, illetve bányászati munkafolyamatokat látunk. Ezek ábrázolásánál a festőt elsősorban az vezérelte, hogy a bánya hangulatát, magát a munkahelyet a leginkább élethű módon jelenítse meg. A tájképek pedig tipikusan vagy egy bányauzemet, vagy a bányászat által átalakított borsodi vidéket ábrázolják, vegyítve a perspektivikus és a felülnézeti ábrázolás elemeit.

3. A bánya és az értékek

A bányászok és más, a bányával hajdan kapcsolatba került személyek életút-elbeszéléseiből kiderült, hogy belső értékeik egy része szorosan összefügg a bányával. A bánya, a bányamunka és a munkahelyi közösség tehát az általa képviselt értékek révén nagy szerepet játszott az emberek identitásának kialakításában. Ilyen érték volt például a munka, a munkaszeretet, a munkabírási, vagy az egymásra utaltság, az egymás iránti felelősségvállalás, illetve a kölcsönös segítségnyújtás. Ezen értékek közé tartozott továbbá a bátorság, a szaktudás, a hűség a bányauzemhez, a munkahelyhez és maga a bányászélet is. Tekintsük át – a teljesség igénye nélkül –, hogy a volt lyukói bányászok és hozzátartozóik hogyan beszélnek az identitásuk szempontjából fontos értékekről!

„Nem volt az, hogy én el vagyok fáradva. Csak dolgozni lehetett, a fáradtságot félretéve. Például Lyukóbányán a bányatűznél nem nyolc óra, hanem huszonnégy óra volt a munkaidő. Csak annyi volt, hogy üve el lehetett szundikálni. Ez addig így volt, amíg a tüzet be nem fogtuk. Úgyhogy én egyik műszakból a másikba mentem, megállás nélkül. Mert felelős voltam a készülékekért, hogy az az ember, aki viseli, ne haljon meg. [...] És ha volt halálos baleset, akkor ott kellett lenni. És mindig kérdezték: – Nem félsz? – Hát mitől? Attól már nem kell félni, az már meg van halva. Úgyhogy mindig bátor voltam, soha nem félttem, engemet nem rettentett meg semmi, soha.” (Cs. Albert, bányamentő.)

„Nem csoda, hogy ő már így megbetegedett, a szíve így kifáradt. Mer' ő nagyon sokat dolgozott. És a mai napig is, reggeltől estig. Mindig tett-vett, mindig dolgozott. Nem is volt itthon sokat, volt, hogy két hónapig nem volt idehaza, mert sokszor hónapokra elvitték őket, ha egy bá-

nyában volt valami baj. Ilyenkor aztán én fogtam a gyerekeket, és mentem utána vonattal, hogy lássák meg az apjukat. [...] De a hosszú élet titka a mozgás, a munka. Mert azok, akik azt mondták, magyarul mondván, hogy »Szarok én a munkára!«, azok közül már egyik sem él, az mind el van temetve. Úgyhogy az ő korosztályából már csak ő él a bányászok közül, egyetlen egyet nem tudnék mutatni abból a korszakból, akikkel ő élt meg dolgozott együtt...” (Cs. Albertné, bányászfeleség.)

„A bányászközösség az összetartott mindig. A bányászok, ha lementek a bányába, ott már egyformák voltak, nem volt köztük különbség. Mindenki testvér volt, mindenki barát volt, mindenki tegeződött mindenkivel. [...] Nem volt ellentét az emberek között. [...] Meg az egymás segítése, mert tényleg, ha valami baj történt, akkor rögtön ugrott mindenki az első percben, segített, ha valami valakivel történt, egy baleset, egy omlás vagy bármi más. Segítettük egymást mindig. Hát ez a bányászszolidaritás. Aki ezt a szakmát választotta, az tudta, hogy ez nehéz szakma, de valamiért ezt választotta.” (B. István, aknász.)

„Én a bányamunkába’ a kihívásokat szerettem, azt, hogy nem egy sablon szerint kellett az embernek a munkáját végezni, hanem bármikor közbejöhethetett valami rendkívüli. És kihívások elég gyakran előfordultak, mert ha a függőleges aknát vesszük, amiért én voltam a felelős, akkor az is egy eléggé kényes és veszélyes üzem. Úgyhogy voltak olyan esetek, amelyeket csak nagy odafigyeléssel lehetett megoldani, bizonyos korlátok között rizikót kellett vállalni, de ez alatt nem a merészkedést értem, hanem az átgondolt kockázatvállalást...” (T. Tibor, bányagépész.)

„Itt Lyukóbányán emberek évtizedeken keresztül dolgoztak. És dolgoztak keményen, mert mind kemény emberek voltak, mert a szénfalhoz csak kemény ember mehet. És nagyon sokan meghaltak a bányában, és nagyon sok bányabalesetben nagyon sok ember rokkantnyugdíjas lett. Tehát valamit tettek a közért, azért, hogy szén legyen, hogy az emberek fűteni tudjanak, vagy a közintézményeknél az a bizonyos központi fűtés menjen. És ezeknek az embereknek a tiszteletét már csak ezért is meg kellene őrizni, tisztelni kellene ezt a szakmát, azokat az embereket, akik ebben megőszültek, mert valamit tettek a közért.” (T. Tiborné, bányászfeleség.)

A bányászokra jellemző értékeket tudatosította, megerősítette és elismerte a közösség az ünnepeken, elsősorban a bányásznapon a kitüntetések, jutalmak formájában. Így játszott szerepet a bánya a kiemelt, „szent” időpontokban, az általa kijelölt, nem hétköznapi, „szent” terkekben a közösségi és személyes identitásképzésben.

A szocializmus időszakában a bányászokra specifikusan jellemző értékek sok esetben megegyeztek a párt, az állami hatalom által is hang-

súlyozott értékekkel. Így a rendszerváltás előtt az eddig tárgyalt értékek nagy részéhez politikai, ideológiai tartalmakat is kapcsoltak. Az értékek átpolitizáltságának kiváló példája a szocialista brigádmozgalom, ami új, politikai jelentésekkel gazdagított kereteket adott a bányászoknál eredendően meglévő csapatmunkának, egymásra utaltságnak, közös teljesítménynek, közösségiségnek. A hatalom sokszor állította ezeket az értékeket, illetve hordozóikat, a bányászokat mintaként a társadalom elé. Nem véletlen, hogy interjúalanyaim az 1989 előtti évekre visszagondolva úgy érezték, hogy „a bányászok, a bányászat meg volt becsülve, a bányászok megbecsült tagjai voltak a társadalomnak. Ennek a leghétköznapiabb formája az anyagi megbecsülés volt. A bányászok az anyagi megbecsülést tekintve mindig az átlag fölött voltak valamivel.” (T. Tibor, bányagépész.)

A bányászoknak adományozott különböző kitüntetések, jutalmak, díjak – például Kiváló Bányász miniszteri kitüntetés, Állami Díj stb. – jelentős publicitást kaptak a szocialista időszak helyi és országos sajtójában. A sajtórepresentációk természetesen hatással voltak a bányászok későbbi önrepresentációjára, formálták a bányászok önképét, identitástudatát, ezért a sajtóban alkalmazott fordulatok, fogalmak visszaköszönnek a bányászok későbbi életút-elbeszéléseiben.

A bányászok értékrendjét nagyban alakította munkájuk veszélyessége, hogy gyakrabban tapasztalták meg az elemi csapásokat, baleseteket, betegségeket, halált. Nincs olyan bányászinterjú, amelyben ne kerülnének szóba ezek a témák. Akárcsak más, veszélyes munkakörben dolgozó emberek, az ő haláltudatuk, végességtudatuk, halálfogalmuk sokkal funkcionálisabb, mint az emberek többségének a modern társadalomban.³⁶ A bányászok, ahogyan az interjúrészletek is tanúsítják, rá voltak kényszerítve arra, hogy az életet és a halált személyesen értékeljék, és ez is hozzájárult ahhoz, hogy szemléletükben dominálnak az egyszerű, letisztult, konkrét értékek.

„A bányászok nagy része az ugye elég korán hal. Édesapám, itt dolgozott ő is Lyukóba’, ő is ötvenhárom éves volt, amikor elment nyugdíjba és még abba’ az évbe’ meg is halt. De hát ez tudott dolog, hogy a bányászbetegségek, a környezet, a klíma, a sok munka, a nehéz körülmények, a vizes-sáros környezet tönkretette az embereket.” (B. István, aknász.)

„Én örülök, hogy elértem idáig, mert most már a nyolcvanharmadik évemet kezdem el. Mert bizony sokszor voltam halálos veszélyben, és

³⁶ KUNT Ernő: Halál, kultúra, társadalom. In: Uő: *Az antropológia keresése*. L'Harmattan–MTA Néprajzi Kutatóintézet, Budapest, 2003. 62.

bizony volt olyan is, aki ott is veszett. És bizony egymásra ügyelni, egymást figyelni kellett ezért. Annyira kellett vigyáznunk egymásra, hogy szinte egymásnak a szemét kellett figyelni, mert csak úgy láthattuk meg, hogy na, ez bírja, vagy nem bírja; fél, vagy nem fél. És bizony bízni kellett egymásba'. A főnökök is azt mondták, hogy ha Albert itt van, akkor nem lehet baj. Mert bíztak bennem, én pedig bíztam öbennök is, meg az embereimben is.” (Cs. Albert, bányamentő.)

Összegzés

A bánya, a bányában végzett munka és a munkahelyi közösség a szocializmus idején alapvetően meghatározta a bányászok, hozzátartozóik és a bányához megélhetésükben kötődő munkások, szolgáltatók és értelmiségiek identitását. Néhány korábbi, munkáséletmóddal foglalkozó tanulmány és monográfia is hasonló következtetésekre jutott az „üzem” hatásáról. A Marie Jahoda, Paul F. Lazarsfeld, Hans Ziesel szerzőhármas *Marienthal* című művében – amelynek témája: a nagy gazdasági világválság idején a tartós munkanélküliség hatása a dolgozókra – „akciószociológiai”, szociálpszichológiai kutatásait összegezve a fentiekkel közel azonos következtetésekre jutott. A szerzők a munkanélküliség által okozott változások megértése érdekében kísérletet tesznek arra, hogy „kialakítsanak egy képet a helység normális időkben zajlott életéről és temperamentumáról”.³⁷ Ez a kép voltaképpen a munkástelepülés, Marienthal lakosainak az elbeszéléseiből áll össze, és sokban egyezik a fentiekben általam rajzolt képpel. Marienthalban a textilgyár jelentette a lokális tér szimbolikus középpontját, szívét, amely, ameddig „élt” és „dobogott”, értelemmel töltötte meg a marienthaliak életét és a világot. A gyár például strukturálta a település lakóinak napirendjét, mindennapi életét, ünnepeit, egyszerűen az időt. A lenfonó bezárásával aztán a marienthaliak elveszítették az idő felhasználásának objektív és szubjektív, anyagi és szimbolikus orientációs pontjait. A munkástelepülés lakóinak a gyár bezárása után „immár nem kell sietniük, semmibe sem fognak bele, szabályozott egzisztenciájukból a kötetlenbe, a semmibe csúsznak bele”.³⁸

A gyár az idő mellett strukturálta a teret is. Az egyik idézett interjúrészletben ezzel kapcsolatban a következőket olvashatjuk: „Régebben

³⁷ Marie JAHODA–Paul F. LAZARSFELD–Hans ZEISEL: *Marienthal: szociográfiai kísérlet a tartós munkanélküliség hatásairól*. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 1999. 63.

³⁸ Uo. 93.

csodálatos volt Marienthalban, már maga a gyár örömet jelentett...” Mindezzel párhuzamosan a gyár lehetőséget nyújtott arra is, hogy a munkások, a biztos egzisztenciával rendelkező marienthaliak előtt kinyíljon a külvilág. Ha például a futballcsapat ment valahova, akkor az egész település elkísérte, s a marienthaliak azt is megengedhették maguknak, hogy a környező településekkel és a közeli Béccsel szoros kapcsolatokat ápoljanak. A település központja tehát a gyár volt, mely nem csupán munkahelynek számított, hanem a társadalmi élet centrumának is.³⁹

Hasonló jelenségekről számol be Tóth Eszter Zsófia is a *Változó identitások munkásnők élettörténeti elbeszéléseiben* című írásában. A harisnyagyári munkásnők identitását vizsgálva kísérletet tett a legfontosabb mozzanatok meghatározására, és arra az eredményre jutott, hogy a harisnyagyári munkásnők (egészen pontosan az Állami Díjjal kitüntetett brigád tagjai) identitásában a tartós fogyasztási cikkek és a lakóhely mellett a gyár, a munkahely játszotta a fő szerepet. Az életút-elbeszélésekben a gyár ugyanis biztos munkahelyként jelent meg, olyan orientációs pontként, amelyhez értékek, élmények, eszmények, illetve a múlt, a jelen és a jövő is köthető. Erősen kötődtek a gyárukhoz, s ennek köszönhetően értékeik egytől egyig a gyárhoz kapcsolhatók: például a gyárhoz, az állandó munkahelyhez való – esetenként dinasztikus – hűség, a munka szeretete és a munkabírás, vagy a gyári kollektívához, a gyári közösséghez tartozás. Az Állami Díjjal kitüntetett munkásnők identitásában a fentiekén túl, különböző mértékben és előjellel ugyan, de maga a kitüntetés is fontos szerepet játszott, mint a gyárban végzett munka és a gyári közösség értékrendjének, azaz a fentebb felsorolt, identitáskonsztituáló értékeknek a társadalmi elismerése és megerősítése.⁴⁰

A lyukói bányászok identitásában tehát az üzem, a bánya alapvető orientációs pontként jelenik meg, csakúgy, mint a textilgyár vagy a harisnyagyár az imént bemutatott munkásközösségek esetében. Interjúalanyaim élettörténet-elbeszéléseiben, azaz a világról, a múlttól és önmagukról alkotott konstrukcióiban a bánya olyan tényező, amely a szocializmus idején segítette a világ megértését, azaz segítette a térben és az időben való tájékozódást, illetve értékrendet alapozott meg. Mivel a különböző

³⁹ Uo. 63–64.

⁴⁰ TÓTH Eszter Zsófia: *Változó identitások munkásnők élettörténeti elbeszéléseiben*. In: RAINER M. János–STANDEISKY Éva (szerk.): *Évkönyv X. Magyarország a jelenkorban*. 1956-os Intézet, Budapest, 2002. 76–89. A nemzetközi irodalomban is számos példa van arra, milyen erős a munkások munkahelyi identitása. Például Petra CLEMENS: *Die aus der Tuchbude. Alltag und Lebensgeschichten Forster Textilarbeiterinnen*. Waxmann, Berlin-Münster, 1998; Annegret SCHÜLE: „Die Spinne”. *Die Erfahrungsgeschichte weiblicher Industriearbeit im VEB Leipziger Baumwollspinnerei*. Leipziger Universitätsverlag GmbH, Leipzig, 2001.

bányászok igen hasonlóan nyilatkoznak minderről, valószínűsíthető, hogy a bányáról alkotott képek, értelmezések közösségi konstrukciók is voltak, s egyben közösségképző erővel is bírtak. Ezt a konstrukciót nevezem szocialista bányáskultúrának, amelyet természetesen nemcsak ezek a vonások jellemeztek, ugyanúgy, ahogyan a bányászok identitása sem csak ezekből az elemekből épült fel. További kutatásokat igényel az olyan identitáselemek feltérképezése és értékelése, mint a nem, a vallás, a nemzetiség vagy az etnikum.